

ARCHITECTUURUITBEELDING IN DE MIDDELEEUWEN

CLAVIS

KUNSTHISTORISCHE MONOGRAFIEËN

DEEL XXII

DEEL XXII

CLAVIS

STICHTING PUBLICATIES MIDDELEEUWSE KUNST

POSTBUS 1521, 3500 BM UTRECHT

ARCHITECTUURUITBEELDING IN DE MIDDELEEUWEN

OORSPRONG, VERBREIDING EN BETEKENIS
VAN ARCHITECTONISCHE BEELDTRADITIES
IN DE WEST-EUROPESE KUNST
TOT OMSTREEKS 1300

EMANUEL S. KLINKENBERG

Deze uitgave kwam tot stand met financiële steun van:

J.E. Jurriaanse Stichting

Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds

Iona Stichting

M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting

en enkele subsidiënten die anoniem wensen te blijven.

© 2010

Clavis Stichting Publicaties Middeleeuwse Kunst, Utrecht

Druk: Canaletto, Alphen aan den Rijn

ISBN 90-75616-11-8

ISSN 1389-6210 (Clavis Kunsthistorische Monografieën)

INHOUDSOPGAVE

TEN GELEIDE	8
prof.dr. A.J.J. Mekking, voorzitter stichting Clavis	
WOORD VOORAF	9
INLEIDING	11
1 Probleem- en doelstelling	11
2 Methodische aspecten	12
3 Selectie, thema's en opbouw van de studie	22
I HET HEMELSE JERUZALEM	27
1 De Beatus-handschriften	27
2 De vierkante hemelstad met hoektorens	46
3 De koninklijke stad Toledo	56
4 Kleuren- en getallensymboliek in de S. Pietro al Monte bij Civate	61
5 De achthoekige en cirkelvormige hemelmuur	69
6 De hemelstad als decor	76
7 De hemeltoren	84
8 Hemelstad en hemelburcht in Engelse Apocalyps-handschriften	86
9 Samenvatting: oorsprong, verbreiding, betekenis	96
II HET HEMELSE JERUZALEM EN DE TEMPEL	99
1 Gestapelde arcades	100
2 De koepel tussen torens, het ciborium en de drie bogen	121
3 Samenvatting: oorsprong, verbreiding, betekenis	140
III DE TEMPEL VAN JERUZALEM	143
1 Middenzuil	143
2 De antieke tempel	158
3 De vierpas	165
4 Samenvatting: oorsprong, verbreiding, betekenis	172
IV ARCHITECTONISCHE PENDANTEN	175
1 Koninklijke en priesterlijke architectuur	175
2 De architectuur van goed en kwaad in het Utrechts Psalter	186
3 Ecclesia en Synagoge	195

4	Samenvatting	202
V	RUIMTELIJKE ARCHITECTONISCHE BALDAKIJNEN	205
1	Het ontstaan van het ruimtelijke architectonische baldakijn	207
2	Functie en betekenis	212
3	Vroege verbreiding	216
4	De transeptportalen van de kathedraal van Chartres	217
5	Vernieuwingen: wimberg, kerkgebouw en vesting	224
6	Invloed van de gebouwde architectuur	229
7	Het zuidportaal van de kathedraal van Straatsburg	232
8	Bamberg en Mainz	235
9	Naumburg en Meissen	242
10	Münster in Westfalen	248
11	Trier en Münster	251
12	Paderborn	252
13	Het Straatsburgse doksaal	255
14	Wimpfen im Tal	256
15	Samenvatting: oorsprong, verbreiding, betekenis	258
VI	STICHTERMODELLEN	261
1	Rome	264
2	Gelijken van de paus	278
3	De combinatie van een geestelijke en een wereldlijke stichter	291
4	Roma secunda	299
5	De Apostolische Stoel als bron van bescherming en voorrechten	306
6	Machtsstrijd onder geestelijken	314
7	Het westen: Bourgondië, Reims en Wilderen	328
8	De keizerlijke traditie	340
9	De keizerlijk-koninklijke traditie in het aartsbisdom Trier	361
10	Polen	375
11	Rondom het grafmonument van Hendrik de Leeuw	382
12	Koningsgraven in Frankrijk	394
13	Adellijke stichtergraven in de late dertiende eeuw	399
14	Glasvensters en Babenbergers	406
15	Samenvatting: oorsprong, verbreiding, betekenis	414
VII	ARCHITECTUURUITBEELDINGEN OP ZEGELS	421
1	Rome-uitbeeldingen op keizerlijke en koninklijke bullen	423
2	Invloed van de keizers- en koningsbullen op stadszegels	440
3	Het hemelse en het aardse Jeruzalem	452
4	Versterkingen	468
5	Het kerkgebouw	482
6	Britse kapittel- en kloosterzegels	501
7	Vroege stadszegels in Engeland	518
8	Samenvatting: oorsprong, verbreiding, betekenis	522
	SLOTBESCHOUWING	527
	SAMENVATTING	531

ENGLISH SUMMARY	545
BIJLAGE: KLEUREN EN EDELSTENEN	556
NOTEN	557
LITERATUUR	615
INDEX	615

TEN GELEIDE

Als zelfs fotografische weergaven van gebouwen in hoge mate door de tijdgebonden opvattingen van makers en publiek worden bepaald, terwijl het hier toch om 'waarheidsgetrouwe' afbeeldingen heet te gaan, hoeveel minder objectief moeten dan wel niet de architectuurafbeeldingen zijn die uit het tijdperk van voor de uitvinding van dit medium stammen?

Deze vraag gaat over twee problemen die, in wisselende mate, de achtergrond vormen van elk van de afbeeldingen die in dit boek worden behandeld. Dat is de 'waarheidsgetrouwheid' ervan en dat is de behoefte daaraan. Men kan rustig stellen dat de behoefte aan herkenbaarheid en betrouwbaarheid van een afbeelding tot de explosieve ontwikkeling van de fotografie heeft geleid, en zeker niet andersom. Datzelfde geldt voor de grafische technieken die het eerder al mogelijk maakten afbeeldingen en masse te produceren voor een publiek dat hongerde naar 'echte' weergaven van dingen en gebeurtenissen, iets waarvan in de eerste zin al kenbaar is gemaakt dat deze 'echtheid' nooit bereikt zal kunnen worden, zolang de altijd subjectieve mens er op de een of andere manier een rol in speelt.

Er was een tijd dat ook de Westerse mens deze inherente subjectiviteit als vanzelfsprekend accepteerde, haar zelfs instrumentaliseerde om 'zijn' werkelijkheid voor het hier-en-nu of zelfs voor de eeuwigheid vast te laten leggen. De systematische 'verwetenschappelijking' van de westerse samenleving heeft ertoe geleid dat het object op afstand werd gezet van zijn eigenaar en dus ook van hen die het moesten afbeelden. Zo kon een gebouw niet langer op die manier worden gezien en ervaren als tevoren

nog gebruikelijke was geweest. Er kwamen 'objectiverende' normen voor, zoals voor alles. Afbeeldingen van gebouwen moesten voortaan zoveel mogelijk de uiterlijke kenmerken ervan weergeven en zo min mogelijk de betekenis die het had voor bouwer en beschouwer. Dat lukte, zoals in alle takken van kunst, maar zeer ten dele. De geschiedenis van de kunst, die tevoren nog uit (subjectieve) tradities had geput, kan worden gezien als één grote worsteling met het fenomeen van de systematische objectivering, en met de daaruit voortvloeiende 'wetenschappelijk' normerende regels. Zo ook de kunst van het afbeelden.

Emanuel Klinkenberg toont in dit monumentale boek, waarvan nu al gesteld kan worden dat het gedurende vele jaren het standaardwerk op zijn gebied zal blijven, hoe kunstenaars in vele uiteenlopende media, in een tijdperk waarin dezen nog een directe mentale toegang hadden tot hetgeen moest worden afgebeeld, de (complexe) relaties lieten zien die hun opdrachtgevers en gebruikers onderhielden met de hun toebehorende gebouwde omgeving.

De stichting Clavis prijst zich wederom gelukkig dat een commercieel oninteressante maar inhoudelijk des te belangwekkender tekst, met de geldelijke ondersteuning van derden, voortaan door iedere belangstellende ter hand kan worden genomen.

Prof.dr. Aart J.J. Mekking
voorzitter stichting Clavis